

Понятійний апарат процесу судового доказування цивільного судочинства (історико-правовий підхід)

Андрійцьо Василь Дмитрович,
голова Закарпатського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук

УДК 347.91

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Щоби понятійно позначити процес підтвердження наявності чи відсутності обставин цивільної справи чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) використовує різноманітну термінологію. Зокрема, у частині першій ст. 57 ЦПК України зазначається, що «суд встановлює... обставини...»; частині третій ст. 60 ЦПК України – «...сторона зобов'язана довести ті обставини справи...»; частині третій ст. 60 ЦПК України – «доказуванню підлягають обставини...». На перший погляд, зміст вказаних термінів є тотожним і покликаний тільки проілюструвати одне поняття – процес підтвердження за допомогою засобів доказування тих чи інших обставин цивільної справи, на які посилаються сторони чи інші особи, які беруть участь у розгляді цивільної справи, у якості обґрунтування своїх вимог чи заперечень проти них. Проте у доктрині цивільного процесу вказані термінологічні відмінності, які покликані показати одне й те ж правове явище, окремими науковцями сприймаються як підстава для проведення змістовного розмежування між цими поняттями. Так, С.Я. Фурса та Т.В. Цюра вважають за необхідне розширити термінологічну базу процесу доказування, шляхом розмежування понять «доказування» та «доведення» [1, с. 14]. Під «доказуванням», продовжують вчені, слід розуміти регламентовану в певний порядок процесуальну діяльність зі збирання, витребування (для адвокатів і прокурорів) і надання суду доказів суб'єктам, що

за цивільним процесуальним законодавством вправі надавати докази в конкретній справі на різних стадіях її розгляду. Водночас як «доведення» буде складатися із процесу доказування та розумової і процесуальної діяльності, спрямованої на формування у судді переконання в достовірності юридичних обставин справи, і на цій підставі обґрунтованості вимог сторони [1, с. 21]. Таким чином, за підходами вказаних учених доведення є ширшим поняттям, яке включає у себе доказування, де останнє охоплює собою збирання, витребування та надання до суду доказів, а всі інші дії, «спрямовані на забезпечення сприятливого для сторони рішення суду, слід вважати «доведенням» [1, с. 14]. Деякою мірою вказана позиція збігається з позицією А.Ф. Клейнмана, який ще у далекому 1967 році стверджував, що до поняття «судового доказування» не варто включати дослідження, перевірку та оцінку доказів судом, оскільки воно охоплює собою виключно процесуальну діяльність тільки сторін [2, с. 47].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями понятійного апарату процесу судового доказування в цивільному судочинстві займалися такі учені як О.В. Баулін, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра та ін. Але мало хто із науковців займався даним питанням в історико-правовому аспекті, обґрунтовуючи доцільність у використанні того чи іншого терміна, виходячи із закономірності розвитку доказового права на українських землях.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є визначення понятійного апарату процесу судового доказування в цивільному судочинстві в історико-правовому аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На нашу думку, для того щоби дати правильну відповідь на поставлене питання щодо того, який термін слід використовувати до процесу встановлення обставин цивільної справи, варто звернутися до історії використання понятійного апарату стосовно вказаного процесу. З одного боку, це буде показувати історичну закономірність використання того чи іншого правового поняття, а з іншого, дасть відповідні

теоретичні положення для аргументації авторських висновків стосовно вибору конкретного терміна для позначення процесу встановлення обставин цивільної справи. Крім того, не слід забувати, що сучасний стан понятійного апарату в доказову праві у цивільному судочинстві є наслідком попереднього розвитку доказового права.

Слід зазначити, що в історико-правовому плані спочатку з'явилося узагальнююче значення доказів, а потім і процесу, який пов'язаний із їх використанням.

Норми Руської Правди узагальнюючого значення доказів не містять, а називають тільки окремі засоби доказування, за допомогою яких встановлювали обставини судової справи «послух», «видок», «след», «рота» и т.д. [3] Ось чому узагальнюючого поняття процесу встановлення обставин справи бути об'єктивно не могло.

Але вже в польсько-литовський період знаходимо в нормативних пам'ятках того часу узагальнююче поняття доказів. Зокрема, у ряді статей Судебника Казимира Ягеловича 1468 року, які більше були присвячені кримінальним справам, ніж цивільним, знаходимо по відношенню до доказів термін «довод». Так, у ст. 7 згаданої правової пам'ятки вказано: «А коли чий человек у злодейство упадеть, а будет осподар его тое ведал, а любо и с ним удел имел, а будеть на то довод; и тот так терпи, как который злодей». Даючи переклад вказаної норми, С.Г. Ковальова зазначала: «А коли чиясь людина злодійство вчинить, і господар його [про] те відав або [сам] із ним участь брав, і якщо буде на те доказ, то той [господар] так терпи, як злодій» [4, с. 44, 49]. Як видно, у даній статті докази не конкретизовані певними засобами доказування, а ними, виходячи з аналізу інших норм Судебника Казимира Ягеловича, могли бути власне зізнання (ст. 18) (але отримано без тортур, так як мова у даній статті йшла про господаря, тобто феодала), речові докази (ст. 1, 5) та покази свідків (ст. 17). У статті 18 говориться про «вагомні докази» («знатники»): «А коли тать дасться на муку, а зелие знаа, а знатники будуть добри на него, сок усочить, а будеть первой того крадывал, а любо мучиван, а и съведомо то

будеть околиці: ино того зелейника хотя не домучаться, ино его одесити». Українською мовою стаття перекладається так: «А якщо татя піддадуть мукам, а [він] зілля знає, і докази будуть проти нього добрі: сочіння сока, або перед тим бував крав, або був мучуваний, і про те відала околиця, то того зілейника, хоча і не зізнається під мукою, повісити» [4, с. 46, 51]. Незважаючи на існування узагальнюючого поняття засобів доказування – «довод», узагальнюючого поняття процесу встановлення обставин судової справи у даному кодексі не існувало. Швидше за все, це було пов'язано із відсутністю детально розробленої процедури судового процесу. Існування правових норм, які описують окремі процесуальні дії, не змінювало цієї ситуації, оскільки їх опис мав більше хаотичний ніж упорядкований характер, підпорядкований одномоментним практичним потребам. А тому не було потреби у визначенні місця процесу встановлення обставин цивільної справи в межах всього процесу судового розгляду такої справи.

Наступні правові пам'ятки польсько-литовського періоду, зокрема три редакції Литовських статутів, містять уже узагальнююче поняття засобів доказування та процесу встановлення обставин судової справи. Як і у попередні роки узагальнюючим поняттям для засобів доказування був термін «довод» (ст. 9 Розділу 6 Литовського статуту 1529 року). Стосовно процесу встановлення обставин судової справи, то використовувався термін «доводити». Так ст. 23 Розділу 6 Литовського статуту 1529 року, яка описує ситуацію, коли запрошені стороною свідки почнуть свідчити проти того, хто їх запросив зазначає: «И если тые светки будут шляхта, тогда они мають себе подперети и доводити слушным доводом, иж справедливое светчили» [5, с. 116]. Тобто, якщо ці свідки будуть шляхтичами, то вони мусять доказати вагомими доказами, що свідчили правильно. Поява окремого терміна «доводити», який позначав процес встановлення обставин судової справи, обумовлена високим рівнем юридичної техніки того часу. У структурі Литовського статуту почали виділяти окремий розділ, присвячений судовому процесу («О судьях»). У Литовському статуті 1566 року розділ вже називається «О судьях и о суждех»,

який ще більш багатший на доказовий матеріал (даний розділ найбільш чисельніший (70 статей) та об'ємніший за всі інші розділи Статуту – *Авт.*). Зокрема, у ньому є окрема стаття, де перераховуються побудовані за ієрархічною системою, яка відповідає теорії формальних доказів, засоби доказування, що могли бути використані в судовій справі: письмові документи та покази свідків («наипевнейшыє и наигрунтовнейшыє доводи»), присяга, якщо не має письмових документів та свідків; знаки (речові докази – *Авт.*) [6, с. 90, 115–116]. Тут же міститься термін «доводити», застосований щодо процесу встановлення обставин цивільної справи. Те, що дана стаття виступає загальною стосовно всіх інших доказів, пояснюється окремою фразою: «...яко о каждом доводе таковом засобна есть ниже описано» (як про кожний з доказів таких окремо є нижче написано – *Авт.*) [6, с. 116, 319]. Отже, можна констатувати, що у першій половині XVI ст. Литовський статут 1529 року вперше зафіксував на українських землях узагальнюючий термін щодо процесу встановлення обставин судової справи «доводити».

У середині XVIII ст. на українських землях був розроблений і виданий правовий кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, що в дію офіційно не був уведений. Але рівень юридичної техніки у ньому був настільки високий, а нормативний матеріал, присвячений процесуальному праву, настільки обширний, що він тематично поділявся на декілька глав. Доказам та доказуванню була присвячена глава 8, у якій визначалися загальні норми процесуального права, у тому числі й ті, що були присвячені доказам та доказуванню. По відношенню до різноманітних засобів доказування використовувалися два узагальнюючі терміни: «доводи» та «доказательства». «Причому назва ст. 13 даної глави починалася так: «О доказательствахъ...», де пункт 1 зазначає – «Доводи и доказательства к обвинению или оправданию чиему пятма образи бивають...» (далі іде перелік п'ятьох засобів доказування – *Авт.*) [7, с. 129]. Рівнозначне використання термінів «довод» та «доказательства» ілюструється на прикладах багатьох статей. Зокрема, ст. 14 глави 8 називається «О письменомъ доказательствахъ», де перелік письмових документів, що можуть

бути використані в суді, починається фразою «Письменонніе доказательства и доводи...» [7, с. 130].

Аналогічно щодо процесу встановлення обставин цивільної чи кримінальної справи використовувалися рівнозначні та тотожні за змістом терміни: «доказивать» та «доводить» (п. 6, 8 ст. 12 глава 8 «Права, за якими судиться малоросійський народ») [7, с. 126, 128].

Використання рівнозначних термінів для пояснення одного і того ж поняття, швидше за все, було обумовлено впливом російського законодавства. Зокрема, царським указом «Про форму суду» 1723 року затверджувалася змагальна форма судочинства у цивільних справах, де в п. 6 говориться про «доказательства» як узагальнюючий термін щодо всіх засобів доказування [8]. Невипадково комісія, що 15 років розробляла кодекс 1743 року, складалася із великої чисельності російських урядовців, яка час від часу мінялася та мала завдання через кодифікацію зблизити правову систему Росії та України, щоби ліквідувати відмінності у правовому статусі земель [9, с. 233–234].

У XIX ст. відбулася широкомасштабна кодифікація процесуального права Російської імперії, де чітко було розподілено цивільний та кримінальний процес. Статутом цивільного судочинства 1864 року широко використовується термін «доказательства» та «доказывать» (див. главу 5 «О доказательствах» – *Авт.*) [10]. У доктрині цивільного процесу того часу починає все більше набувати популярності термін «доказувати». Так, у відомому підручнику з цивільного процесу такого авторитетного науковця XIX ст., як Є.В. Васьковський вказується: *доказування* (курсив наш – *Авт.*) у процесуальному значенні являє собою встановлення істинності стверджень сторін перед компетентним судом у передбаченій законом формі [11, с. 238].

У ранніх радянських нормативних актах у сфері цивільного процесуального права вказаний підхід отримав авторитетне визнання. Зокрема, ЦПК УСРР 1924 року в Главі XIII «Про докази» ст. 118 вказує: «Кожна сторона повинна доказати ті обставини справи, на які вона посилається, як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами, а також можуть

збиратися за ініціативою суду» [12, с. 130]. Щоправда, ЦПК УСРР 1929 року по відношенню до процесу встановлення обставин цивільної справи використовує термін «доводити», а не «доказувати» (ст. 138). Хоча щодо засобів доказування узагальнюючий термін «докази» залишився [13, с. 42–43]. ЦПК УРСР 1963 року щодо засобів доказування та процесу встановлення обставин цивільної справи використовує терміни, для яких притаманний спільний корінь «доказ» [14].

Таким чином, ми бачимо, що історично термін «докази» та похідний від нього термін «доказувати» вживалися нарівні із терміном «довод» та «доводити». Ось чому в одинадцятитомному тлумачному словнику української мови терміни «доказувати» та «доводити» вживаються як рівнозначні синоніми з метою уникнення повторів. Так, доказувати та доводити пояснюється однаково: «Підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доказами (доводами); доказувати (доводити)» [15]. Підсумовуючи результати багаточислених наукових дискусій щодо використання терміна «доказувати» чи «доводити», О.В. Баулін зазначає, що не виправданим у процесуальній науці є формулювання додаткових термінів із різноманітним змістом для позначення однорідної діяльності. Так, доказові дії позивача та відповідача мають істотні відмінності, обумовлені різноманітними функціями у судочинстві, але ніхто не пропонує їх визначити різноманітними поняттями [16, с. 17].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, по відношенню до процесу встановлення обставин цивільної справи виправдано вживати терміни «доказувати» та «доводити» як рівнозначні за змістом синоніми, які дають можливість уникати повторів. Наповнювати новим змістом дані терміни, які би охоплювали собою не всі етапи процесу судового доказування, навряд чи виправдано з точки зору усталеної законодавчої традиції та практики застосування даних термінів.

Список використаних джерел

1. Фурса С.Я. Докази і доказування у цивільному процесі : Науково-практичний посібник. (Серія : Процесуальні науки) / Фурса С.Я., Цюра Т.В. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. – 256 с.
2. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке процессуального права / Клейнман А.Ф. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 119 с.
3. Правда Русская. Учебное пособие ; отв. ред. Б.Д. Греков. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – 112 с.
4. Ковальова С.Г. Судебник Великого князя Казимира Ягайловича 1468 року : Монографія / Ковальова С.Г. – Миколаїв : ЧДУ, 2009. – 199 с.
5. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса. Юридична література, 2002.
  - а. Том I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 2002. – 464 с., 2 арк. кольор. іл.
6. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса. Юридична література, 2002.
  - а. Том II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – 2003. – 560 с., 2 арк. кольор. іл.
7. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / К.А. Віслобоков (упоряд.); Ю.С. Шемшученко (відпов. ред. та автор передм.). – К. : [б.в.], 1997. – 547 с.
8. Указ «О форме суда» 1723 г. – [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/5053>
9. Історія держави і права України. Частина 1 : Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 ч. / [А.Й. Рогожин, М.М. Страхів, В.Д. Гончаренко та ін.] ; за ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – К. : Ін. Юре. – 1996. – 368 с.
10. Уставъ гражданскаго судопроизводства 20 ноября 1864 года [Електронний ресурс] // Судебные уставы. Съ изложениемъ разсуждений, на

коихъ они основаны. Часть первая. – Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. – Режим доступу: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/>

11. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса / Васьковский Е.В. ; под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. – М. : Издательство «Зерцало», 2003. – 464 с. – (Серия «Русское юридическое наследие»).

12. Гражданский Процессуальный Кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных Судов УССР и РСФСР и литература по Гр. Процесу по 1 ноября 1925 г. / [Сост. Ф. Шостя] ; ред. и пред. А.И. Строева. – [изд. 2-е доп. и перераб.]. – Х. : Юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – 367 с.

13. Цивільний процесуальний кодекс УСРР. – [в редакції 11 вересня 1929 року]. – Харків : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. – 149 с.

14. Цивільно-процесуальний кодекс Української РСР : від 18 лип. 1963 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України – 1963. – № 30. – Ст. 464. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1501-06&p=1310276326381899>

15. Словник української мови тт. 1–11. – К. : «Наукова думка», 1970–1980. [онлайн-версія ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України]. – Режим доступу: <http://www.inmo.org.ua/sum.html>

16. Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел / Баулин О.В. – М. : ОАО «Издательский дом «Городецк», 2004. – 272 с.

Андрійцьо В.Д. Понятійний апарат процесу судового доказування цивільного судочинства (історико-правовий підхід)

У даній статті досліджується еволюція поняття, що позначає процес встановлення обставин цивільної справи. Автор приходить до висновку щодо недоцільності розмежовувати такі терміни як «доводити» та «доказувати», оскільки історично вони вживалися у якості синонімів для позначення одного й того ж правового явища.

Ключові слова: цивільне судочинство, процес судового доказування, доказувати, доводити.

Андрійцьо В.Д. Понятійный аппарат процесса судебного доказывания гражданского судопроизводства (историко-правовой подход)

В данной статье исследуется эволюция понятия, которое определяет процесс установления обстоятельств гражданского дела. Автор приходит к выводу относительно нецелесообразности разграничения таких понятий как «доводить» и «доказывать», поскольку исторически они употреблялись в качестве синонимов для обозначения одного и того же правового явления.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, процесс судебного доказывания, доказывать, доводить.

Andriyco V.D. Conceptual Apparatus Of The Process Of Judicial Proof In Civil Proceedings (historical-legal approach)

In this article the author investigates the evolution of the concept that denotes the process of establishing the circumstances of the civil case. The author concludes that it is inappropriate distinguish terms such as «to demonstrate» and «to prove» because historically they were used as synonyms to refer to the same legal phenomenon.

Key words: civil proceedings, the process of judicial proof, to prove, to demonstrate.